

Sajtótörténeti kérdések tisztázása a bibliográfiai újrafeldolgozás során

KÜRTI Afrodité

Tanulmányomban nem szeretném a korábbi sajtóbibliográfiai műveket és a könyvtáros elődök munkáját megkérdőjelezni – ezek napjainkban is nagy segítséget nyújtanak a kutatóknak, feldolgozóknak –, csak arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy egy leírás, ami egyszer bekerült egy bibliográfiai munkába, egy könyvtári katalógusba, változhat egy újabb, más szemléletű feldolgozás és/vagy az internet nyújtotta széles körű lehetőségek felhasználása során. Három folyóiraton – melyekkel munkám során kerültem kapcsolatba – szeretném szemléltetni, milyen újabb eredményeket hozhat még mindig a kiadványok ismételt kézbevétele.

1. Neues ungrisches Magazin

A lappal kapcsolatos kutatás kiindulási pontja az volt, hogy *Busa Margit Magyar sajtóbibliográfia 1705–1849* című műve szerint 1791–1798 között élt a kiadvány, ugyanakkor az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) cédulakatalógus

alapján készült online katalógusa szerint¹ 1791-től 1792-ig. A bibliográfiában azonban az OSZK pontos állományáról a következő olvasható: „1791. 1.sz.=ts.; 1792. 2.sz.=ts.; 1794. 3.sz.=ts.; 1798. 4.sz.=ts.”² A szakirodalomban, illetve a külföldi adatbázisokban is többféle adattal találkozhatunk. Öt csoportot különböztethetünk meg: az első csoportba kerültek azok a források, amelyek az 1791–1798-as adatot, a második csoportba, amelyek az 1791–1792-es adatot támasztják alá, a harmadik, negyedik és ötödik csoportban ezektől eltérő adatokat olvashatunk.

1791–1798

Az első csoportba tartozó források az 1791–1798 közötti megjelenési adatot közlik. Ezek közül a legkorábbi az 1802-ben megjelent *Zeitschrift von und für Ungern*³ volt. *Schedius Lajos*⁴ apósról, *Karl Gottlieb von Windischgröb*⁵ írt tanulmányában felsorolta művei jegyzékét, ahol 18. számmal szerepel a Neues ungrisches Magazin, amely két kötetben jelent meg 1791–1798 között, 8 rét nagyságban.⁶

A következő említés *Szinnyei József Hirlapiródmunk a 18-ik században* című tanulmánya volt, mely a *Vasárnapi Ujságban* jelent meg 1862-ben: „Ugyancsak Windisch-től jelentek meg Pozsonyban, 8-rétben, e következő tudományos folyóiratok: „Ungarisches Magazin,” 1781 – 1787. 4 kötetben; – hazánk történetei – s régiségeiről érdekes adatokat foglal magában; folytatta ezt Windisch, 1791 – 1798-ig „Neues Ungrisches Magazin” czim alatt, de csak nyolcz füzet jelent meg belőle.”⁷

1888-ban *Constant von Wurzbach Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich* című művében a Karl Gottlieb Windischről szóló szócikkben szintén az 1791–1798-as adatot adta meg⁸ a felhasznált források között Schedius Lajos Zeitschrift von und für Ungern című lapját említve.

Ebbe a csoportba tartozik Busa Margit már említett Magyar sajtóbibliográfiája is.

1791–1792

A második csoportba tartozó források az 1791–1792-es adattal dolgoztak. *Petrik Géza* 1890-ben *Magyarország bibliográfiája, 1712–1860* című művében a következőt közli: „Neues ungrisches Magazin, oder Beyträge zur ungrischen Geschichte, Geographie, Naturwissenschaft und der dahin einschlagenden Litteratur. Herausgegeben von Karl Gottlieb Windisch. 2 Bde. Mit ausgemalten und schwarzen Kupfern. (8-r. 3 lev., 388 l. és 6 lev. ; 360 l. és 9 lev.) Pressburg, 1791–1792. Im Verlage der Schauffischen Kunsthandlung, u. bey Ign. Alberti in Wien. ... Füzetekben jelent meg, mindegyik kötet 4 füzetke képezve.”⁹

Zuber Marianne *A hazai németnyelvű folyóiratok története 1810-ig* című munkájában szintén 1791-92-es évet említett,¹⁰ továbbá megjegyezte, az 1792. évi második kötet csak a szerkesztő halála után jelent meg, és felsorolta, mely források említették a Neues ungrisches Magazint: az *Annalen der Kunst und Literatur in Oesterreich*, a *Vaterländische Blätter*, *Tudományos Gyűjtemény*, *Szinnyei József* cikksorozata a *Vasárnapi Ujságban*, *Petrik Géza* *Magyaror-*

szág bibliográfiája 1712–1860 (II. kötet), *Karl Goedeke Grundrisz zur Geschichte der deutschen Dichtungja és Kereszty István A magyar és a magyarországi sajtó időrendi áttekintése 1705–1867.*

Fried István *A magyarországi német nyelvű sajtó kutatásának kérdései* (XVIII. század, XIX. század első fele.) című tanulmányában 1791–92-es adatot adott meg.¹¹

Norbert Lossau a *Die Anfänge der übersetzerischen Vermittlung ungarischer Literatur im deutschen Sprachraum* című kötetben a Neues ungrisches Magazinnál szintén az 1791–1792-es dátumot szerepelteti.¹²

Az *Österreichische Retrospektive Bibliographie* (ORBI) így írja le: „Neues ungrisches Magazin oder Beyträge zur ungrischen Geschichte, Geographie, Naturwissenschaft, und der dahin einschlagenden Litteratur / herausgegeben von Karl Gottlieb von Windisch Pressburg ; Wien Bd.1 1791/92, H.1-4; 2. 1792, St.1-3.”¹³

Mindkét csoporthoz sorolható a következő két kiadvány, ugyanis mindkét adatváltozat előfordult bennük, Karl Goedeke *Grundrisz zur Geschichte der deutschen Dichtung aus den Quellen*¹⁴ és Kereszty István *A magyar és magyarországi időszaki sajtó időrendi áttekintése*.¹⁵ Goedeke a 41. oldalon az 1791–1792-es adatot vette fel a Neues ungrisches Magazinnal kapcsolatban, míg az 54. oldalon Karl Gottlieb von Windisch műveinek felsorolásánál 1791–1798-at adott meg. Kereszty István hasonlóképpen járt el: az évek szerinti felsorolásnál 1791-ben, 1792-ben, 1793-ban, 1794-ben, 1795-ben, 1796-ban, 1797-ben, 1798-ban említette mint Pozsonyban megjelenő lapot,¹⁶ a német nyelvű lapok felsorolásánál már csak az 1791–1792-es éveket szerepeltette.¹⁷

1791–1794

Az előzőekben taglalt két dátum mellett feltűntek ezektől eltérőek is. A harmadik csoportba kerültek azok a források, ahol az 1791–1794-es adattal találkozunk. Az 1874-es *Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertórium*a a

vizsgált kiadványt a folyóiratok jegyzékében a következőképpen adta meg: „Neues Ungrisches Magazin, Pressburg 1791–1794 2 köt.”¹⁸ Ugyanez olvasható *Réz Henrik Deutsche Zeitungen und Zeitschriften in Ungarn von Beginn bis 1918* 1935-ben megjelent művében is.¹⁹

A *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat* 1810. július 6-i számában azt olvashatjuk, hogy Windisch 1794-ben kezdett a Neues ungarisches Magazin kiadásába.²⁰ Már Zuber Marianne is felhívta a figyelmet erre a tévedésre:²¹ mivel Windisch 1793-ban meghalt, nem adhatott ki lapot 1794-ben.

1791–1793

A negyedik csoportba került az 1791–1793-as változat. *Fritz Valjavec Karl Gottlieb Windisch* című művében azt írta, hogy a Neues ungrisches Magazin Pozsonyban jelent meg két kötetben 1791–1793-ban.²² A felhasznált források között említette a Neues ungrisches Magazin 1791–1793-as köteteit. Az általa felhasznált irodalomban felsorolta többek között Zuber Marianne A hazai németnyelvű folyóiratok története 1810-ig, Karl Goedeke Grundrisz zur Geschichte der deutschen Dichtung aus den Quellen és Wurzbach Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich című művét, valamint a Zeitschrift von und für Ungern című kiadványt. Mivel egyikben sem találjuk a megadott adatot, felmerül a kérdés, miként jutott erre a következtetésre. A választ nem tudjuk, csak feltételezéseink lehetnek: vagy *Bitnitz Az újság-levelek' és tudományos folyó írások' eredetéről* a Tudományos Gyűjteményben megjelent tanulmányából, ahol ezt olvashatjuk: „Ungrisches Magazin Windischtól. Posonyban 1781–1792, 4 darab jelent meg, és hazánk történeteiről, régiségeiről 's a' t. értekezéseket foglal magában. Folytatta ezt továbbá is Windisch 1794-dikig ezen név alatt: neues ungrisches Magazin, hanem csak négy füzet jött ki”,²³ vagy mert tudta, hogy Windisch haláláig, 1793. március végéig szerkesztette a lapot.²⁴

Andreas Schriefer Deutsche, Slowaken

und Magyaren im Spiegel deutschsprachiger historischer Zeitungen und Zeitschriften in der Slowakei című művében egy fejezet szól az Ungarisches Magazinról, aminek folytatásaként említette a Neues ungrisches Magazin (igaz „Neues ungarisches Magazin” formában). A szövegben 1791–1793-as dátum szerepelt, a hozzá tartozó lábjegyzetben viszont 1791–1792-es évvel a pozsonyi evangélikus líceum könyvtárának állományára, illetve az OSZK 23440, 23441 jelzetű állományára hivatkozott.²⁵ Megjegyezte továbbá, hogy az utolsó számok csak Windisch halála után, az ő kéziratai alapján készültek. (Forrásai közt megtalálhatjuk Valjavec előbb említett művét is.)

1795–1798

Végül eljutottunk a vizsgált szakirodalomban előforduló utolsó, 1795–1798-as variációhoz. *Joachim Kirchner Die Zeitschriften des deutschen Sprachgebietes von den Anfängen bis 1830* bibliográfiájában a következők olvashatók: „Neues ungrisches Magazin oder Beyträge zur ungrischen Geschichte, Geographie, Naturwissenschaft und der dahin einschlagenden Literatur ; [Hrsg. Karl Gottlieb v. Windheim] Bd. 1. 2 (= H. 1-6.) Pressburg 1795-1798. 8°” Lelőhelyként a bécsi Österreichische Nationalbibliothek (ÖNB) és a müncheni Bayerische Staatsbibliothek (BSB) szerepel.²⁶ Nem tudom, Kirchner hogyan jutott erre a következtetésre, mivel az ÖNB online katalógusa szerint csak az első kötet van meg nekik, amit az év megjelölése nélkül vettek fel. Valószínű, olyan példánnyal rendelkeznek, amelyből hiányoznak az egyes füzetek borítói, és a kötet közös címlapján valóban csak a Band 1 van feltüntetve. Nem volt lehetőségem az ÖNB tulajdonában lévő példány megtekintésére, melylyel igazolhattam volna feltételezésemet, és a BSB példányát sem láttam, de a német folyóirat-adatbázis (ZDB) oldalán található példányinformáció szerint az 1791-es első kötet és az 1792-es második kötet van a könyvtár állományában.²⁷ (Mindenesetre a rendelkezésre álló információk nem igazolják az 1795–1798-as adatot.)

A külföldi könyvtári adatbázisokban szintén változatos feldolgozásokkal találkozhatunk. Az OSZK online katalógusával megegyező eredményt találunk a ZDB-ben,²⁸ illetve az ő adataikat átvevő más német könyvtáraknál is. A szlovák nemzeti könyvtár adatbázisában nem találjuk meg a periodikumok között, mivel könyvként dolgozták fel az 1791-es kötetet,²⁹ az ÖNB katalógusában pedig év nélkül szerepel.³⁰ A kolozsvári Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” (Cluj-Napoca) szkennelt katalóguslapjáról megtudhatjuk, hogy az 1791. évi 1. kötet található meg a könyvtár állományában.³¹ Az oxfordi Bodleian Library online katalógusában megjelenési évként 1791 szerepel, ugyanakkor 2 kötetet (2 Bde) tüntetnek fel.³²

Ez a szakirodalmi áttekintés kiválóan alkalmas annak bemutatására, miként kerülnek az adatok az egyik feldolgozásból a másikba. Ahol a szerzők megadták a pontos szakirodalmi hivatkozást, teljes mértékben nyomon követhető az adat útja akár évszázadokon át. Világosan igazolható, Wurzbach életrajzi lexikonának összeállításakor a *Zeitschrift von und für Ungern* alapján dolgozott, s valószínű, Szinnyi József is ezzel a forrással találkozott kutatásai során. Szintén egyértelmű, hogy Zuber Marianne a Petrik-féle bibliográfia adatát vette át, míg Norbert Lossau Goedeke művét vehette alapul.

Az 1791–1794-es adat először a Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertóriumában tűnt fel, és mivel Réz Henrik a felhasznált szakirodalom között meg is említi, kijelenthetjük, ő ezt a forrást használta a *Neues ungrisches Magazin* leírásánál. Végül megemlíthetjük Andreas Schriefert, aki pedig Fritz Valjavec adatára támaszkodott. Előfordul, hogy nem tudjuk kideríteni, honnan származik az átvétel, de az eltérések miatt ki tudjuk zárni, mely forrásokból nem. Az egymásnak ellentmondó adatok visszavezethetők arra, az adott szerző egy-egy tanulmány, könyv, bibliográfia megírásakor, összeállításakor milyen korábbi forrásokkal találkozott kutatásai során, és mit épített be saját művébe, amit a majdani utódok a későbbiekben szintén felhasználtak. Így a téves

adat továbbél a szakirodalomban.

Nemcsak a megjelenéssel kapcsolatosan lehet követni az adat útját. Ilyen az a megállapítás is, hogy az utolsó számok csak Windisch halála után kerültek kiadásra az általa hátrahagyott kész kéziratból. Ez először a *Zeitschrift von und für Ungern* című kiadványban olvasható. Wurzbach életrajzi lexikona is leírta: az utolsó füzetek halála után jelentek meg, de a készen hátrahagyott kéziratból. Zuber Marianne szintén Schediust idézte. Valjavec is említette: két kötet jelent meg belőle, a második csak Windisch halála után, de az ő összeállításában. Andreas Schriefer az utolsó számra vonatkoztatva írta, hogy az Windisch halála után jelent meg kézírata alapján. A Schediustól mint kortárustól és rokontól származó információt elfogadta a későbbi szakirodalom, habár az egyes forrásokban keverednek az „utolsó füzetek”, „utolsó számok”, ill. „az utolsó kötet” elnevezések.

Fried István Egy korszerűtlen tudományos folyóirat a XVIII. század végén (*Neues Ungrisches Magazin*) című tanulmányában azt írta, „Windisch új folyóiratából mindössze két kötet jelent meg, abból egy a szerkesztő halála után.”³³ Zuber Marianne említett művében hasonlóan vélekedett: „Az 1792-iki második kötet tulajdonképpen csak a szerkesztőnek 1793. márcz. 30-án bekövetkezett halála után jelent meg.”³⁴ Valjavec is Windisch halála utáni időre datálja a második kötet megjelenését. Az a megállapítás, hogy a teljes második kötet Windisch halála után jelent meg, elvethető, mivel Andreas Fabricius Windischhez 1793. febr. 1-jén Poprádról írt levelében megköszönte a folyóirat második kötetének első számát,³⁵ vagyis ez még Windisch halála (1793. március 30.) előtt megjelent. A bécsi *Oesterreichischer Merkur* 1793. június 22-i számában tájékoztat a [*Neues*] *Ungrisches Magazin* második kötet első füzetének megjelenéséről.³⁶ Ebből megállapíthatjuk, a második kötet második füzeté valamikor 1793. június 22. után jelenhetett meg. A kezünkben lévő kiadvány alapján csak azt tudjuk megmondani, hogy a második kötet második füzetében találunk utoljára Windischtól származó

tanulmányokat, az utolsó két füzetben olvasható tanulmányok szerzői ismeretlenek.

A kiadványok kézbevételekor a következők derültek ki: az OSZK tulajdonában öt jelzetten (H 23.440 ; H 23.441 ; H 23.442 ; H 23.443 ; H 523.440) található példányok, a Mikrofilm-tárban egy jelzetről (H 23.440) készült másolat. Az első kötet leírásához a legjobban a H 23.443-as jelzetten lévő példány használható, a második kötethez a H 23.441-es példány, mivel ezekben valamennyi füzet borítója megtalálható, ami igen fontos szerepet játszott az adatok igazolása során. A borítókön olvasható adatok a következők:

Bd.1, H.1 Pressburg bey Johann Schauff, und bey Ignaz Alberti in Wien 1791

Bd.1, H.2 Pressburg im Schauffischen Verlag, und bey Ignaz Alberti in Wien 1792

Bd.1, H.3 Pressburg im Schauffischen Verlag, und bey Ignaz Alberti in Wien 1792

Bd.1, H.4 Pressburg im Schauffischen Verlag, und bey Ignaz Alberti in Wien 1792

Bd.2, H.1 Pressburg Bey Johann Schauff und Ignaz Alberti in Wien, 1792

Bd.2, H.2 Pressburg Bey Johann Schauff und Ignaz Alberti in Wien, 1792

Bd.2, Stück 3 Pressburg im Schauffischen Verlag, und bey Ignaz Alberti in Wien, 1794

Bd.2, Viertes und letztes Heft Pressburg bey Johann Schauff 1798

A H 23.442-es jelzet második köteténél további kutatásra érdemes érdekességgel találkozhatunk. *Gyurikovits Ferenc* könyvtárából az OSZK tulajdonába került példánynál – eltérően a többi példánytól – a nyomtatott rész csak a 288. oldalig tart, utána pedig a 398. oldalig kézírással egészítették ki (a tartalomjegyzékig, de a mutató átmásolása nélkül). A Gyurikovits-könyvtárról

készült jegyzékben nem jelölték, hogy csonka példány lett volna a tulajdonukban.³⁷ Az interneten található digitalizált változatnál³⁸ szintén a 288. oldalnál ér véget a kiadvány, de abban nincs kézírásos kiegészítés. Az ELTE Egyetemi Könyvtár példánya is csak 288 oldal terjedelmű és kiegészítés nélküli.³⁹

Megpróbáltam választ kapni arra, miért a 288. oldalon fejeződnek be a csonka példányok. Az OSZK H 23.441-es jelzetű példányában a harmadik füzet borítója a 193. oldal elé, az utolsó borító a 337. oldal elé van bekötve: ez utóbbi viszont ellentmond a tartalomjegyzékben olvasható adatoknak. A harmadik füzet borítójának belső oldalán található tartalomjegyzék szerint a 193. oldaltól a *Die Zipser Gespanschaft* című tanulmányt olvashatjuk. Az utolsó borító tartalomjegyzéke szerint a füzetben három tanulmány olvasható, a *Die Zipser Gespanschaft Fortsetzung*, ami az előző füzetben közölt cikk folytatása, de annak a kezdőoldalát, a 193. oldalt adták meg itt is, a *Nachricht von einem zu Tage gekommenen Elephanten Gerippe* a 331. oldaltól és a *Beytrag zur Entomologie von Ungarn* a 337. oldaltól. A 288. és 289. oldalt jobban szemügyre véve kiténik, a füzetborító ide volt bekötve, mivel a két oldal találkozásánál látszik a borító és a füzettest szétszedése után ott maradt kék borító maradványa. Tehát elképzelhető – bár furcsa megoldás a mondat közepén elvágni szöveget –, hogy a 289. oldalon kezdődött az utolsó szám.⁴⁰ Sajnos nem találkoztam olyan példánnyal a könyvtárakban, ahol borítókkal együtt füzetenként, nem pedig kötetbe kötve maradtak volna fenn a második kötetet alkotó füzetek, így feltételezésemet nem tudom igazolni.

A kérdés az, miből adódnak az eltérő adatok, hiszen mindenki ugyanazzal a kiadvánnyal találkozott, hozzátéve, a különböző példányok eltéréseit hordoznak magukban. A *Neues ungrisches Magazin* valamennyi fennmaradt példányának összehasonlítására nem volt lehetőség, csak az MTA Könyvtára, az ELTE Egyetemi Könyvtár és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár példányait vettem össze.

Busa Margit Magyar sajtóbibliográfia 1705–

1849 című művének lelőhelyadatai szerint az MTA Könyvtárában az 1791–1792. évi számok megtalálhatók; könyvtártól kapott információ alapján kijelenthető, példányuk második kötetében csak az első két füzethez tartozó borító van meg, amelyeken az 1792-es év szerepel.

Az ELTE Egyetemi Könyvtár példányának első kötete teljes, de egyetlen borító sincs hozzákötve az egyes füzetekhez. A második kötetben két bekötött borító található, de mindkettő az első füzethez tartozik, a másodiknál azonban tollal átjavították az „Erstes” kifejezést „2-tes”-re. Mivel a hátoldalon a tartalomjegyzék is olvasható, bizonyíthatóan ugyanaz a füzetborító van kétszer bekötve a kötethez. A katalóguscédulán 1791–1792-es adat olvasható. Bár az első kötetben nem található egyetlen füzetborító sem, és a kötet közös címlapján sincs évszám, az előljáró beszéd viszont 1791. június 6-i keltezésű. Innen származik az 1791-es adat. Az 1792-es adat pedig a második kötetben fellelhető füzetborítókon olvasható, ami egyetlen adatforrásnak számít a fentiek alapján.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban valóban teljes a Neues ungrisches Magazin,⁴¹ az összes számot egy kötetbe kötötték, borítók nélkül.

A kiadvány kézbevétele tisztázta az ellentmondásokat: az OSZK állományában lévő összes példányt átnézve igazolódott (az egyik példánynál fellelhető második kötethez tartozó valamennyi borító alapján), hogy 1791–1798 között jelent meg. Többek között így igazolható az is, hogy az utolsó két füzet valóban Windisch halála után került kiadásra: a borítók szerint 1794-ben és 1798-ban. A lap bibliográfiai története tanulságos az adatok helyes helytelen minősítése szempontjából is; illetve ez a példa arra is felhívta a figyelmet, nem elég az egy jelzeten található teljesnek tűnő állományt átnézni, mert jelen esetben egy másik jelzeten lévő állományban meglévő borítók és az azokon található adatok együttes megléte, illetve helyes értelmezése vezetett a megoldáshoz. Arra is magyarázatot találhatunk, miért kerültek a szakirodalomba eltérő adatok; láthattuk, az egyes könyvtárak eltérő példányokkal rendelkeznek,

és attól függően, a kutató melyik könyvtárban meglévő állomány alapján dolgozott, születhettek az eltérő értelmezések, adatok.

Der Rothmantel

Ez a példa is bizonyítja, milyen fontos egy-egy probléma megoldásához a kiadvány kézbevétele. A Der Rothmantel című lap esetében azt kellett tisztázni, két Rothmantel volt-e vagy csak egy. A lapról a következő adatok ismertek: felelős szerkesztője *B. Jellachik*, kiadója *Hurban*, első száma 1848. október 20-án jelent meg,⁴² a nyomdász *Franz von Schmid*, mottója: „Nicht den Mantel nach dem Wind”; a megjelenési helye nincs feltüntetve, ezért a több évtizedes dilemma, amivel a bibliográfus munkája során találkozik.

A Busa Margit-féle Magyar sajtóbibliográfia 1705–1849 a kiadványt pozsonyi megjelenési hellyel vette fel,⁴³ míg az OSZK online katalógusában egy azonos című, azonos kiadójú, azonos szerzőségű, de bécsi megjelenésű kiadvány szerepel.⁴⁴ (Az OSZK müncheni cédulakatalógusában Pozsony szerepelt.)

Megpróbáltam kideríteni, miből adódhat az eltérés, illetve hogyan szerepel az egyes sajtóbibliográfiákban, sajtótörténeti munkákban. Tekintsük át az osztrák, magyar és szlovák szakirodalmat időrendi sorrendben.

Helfert Die Wiener Journalistik im Jahre 1848 című művében a legkésőbbi októberi újságalapításokra írta példának az október 20-án jelent Der Rothmantelt, a már említett szerzőségi, kiadói, nyomdai közléssel, mottóval; megadta továbbá, hogy folio nagyságú, egyetlen száma jelent meg, és beszámolt ultraradikális irányultságáról is.⁴⁵ A bécsi nyomdászokról szóló *Mayer-féle Wiens Buchdrucker-Geschichte* említi Franz von Schmid nyomdájában megjelent kiadványok között,⁴⁶ de *Zenker Geschichte der Wiener Journalistik während des Jahres 1848* című munkájában is olvasható.⁴⁷ Az *Österreichische Retrospektive Bibliographie (ORBI)*⁴⁸ *Helfert* alapján szerepelteti (bécsi megjelenéssel), habár – mint korábban jeleztem – az adat nem olvasható a lapon. Az ÖNB online katalógusában⁴⁹ és a

német ZDB-ben⁵⁰ is bécsi megjelenést találunk szögletes zárójel használata nélkül.

A magyar szakirodalomban ellenben Pozsony szerepel megjelenési helyként, az egyszer megjelent adat évtizedeken keresztül egyik bibliográfiából a másik bibliográfiába került át. Itt is időrendben haladunk, mint az osztrák példaknál. Az 1848-1849-es lapok legkorábbi számbavételénél sem *Csontos János*,⁵¹ sem id. Szinnyei József⁵² nem említi. Kereszty István A magyar és magyarországi időszaki sajtó időrendi áttekintése 1705–1867 című művében⁵³ pozsonyi megjelenéssel említi, s megtudjuk, ekkor még nem volt a Nemzeti Múzeum Könyvtárának tulajdonában. Következő említése *Goriupp Alisz Adalékok az 1848/49-i hírlapok bibliográfiájához*⁵⁴ című közleményében található, melyből kiderül, már rendelkezik példánnyal a könyvtár. Réz Henrik *Deutsche Zeitungen und Zeitschriften in Ungarn von Beginn bis 1918* című művében szintén pozsonyi megjelenéssel szerepelteti,⁵⁵ de nem tüntette fel, melyik könyvtár példánya alapján vette fel az adatot. Ez az egyedüli forrás, ahol arra található utalás, talán két azonos című lap létezett, hiszen az 1848-as újságok folyamata és hangneme Magyarországon és Bécsben hasonló volt, sőt nem ritkán azonos újságcímek is előfordultak (példaként a *Der Patriot*, *Der Rothmantel*, *Die Opposition* és a *Die Volkstribune* című kiadványokat említi).⁵⁶ Ő is felhasználta Kereszty István említett művét, de kizárólag pozsonyi lapokra vonatkozó munkát nem találtam az általa felsorolt szakirodalom között. A *Magyar történeti bibliográfia* a humoros lapok között pozsonyi megjelenésüként említi.⁵⁷

A szlovák feldolgozások közül egy szlovák és két német nyelvű munkát vizsgáltam. *Hans Ambrovits Bibliographie der Zeitungen und Zeitschriften Pressburgs* című összeállításában szerepel a *Der Rothmantel*.⁵⁸ *Michal Potemra Bibliografija inorečových novin a časopisov na slovensku do roku 1918*⁵⁹ című sajtóbibliográfiájában is Pozsonyt találjuk, s forrásként az OSZK-t tünteti fel. *Jörg Meier Untersuchungen zur deutschsprachigen Presse in der Slowakei* című munkája, mely a szlovákiai német nyelvű

sajtót vette számba, pozsonyi megjelenést említi, szintén az OSZK adata alapján.⁶⁰

A szakirodalom áttekintése után levonható a következtetés: az osztrák szakirodalomban kivétel nélkül bécsi, míg a magyar szakirodalomban pozsonyi lapként szerepel a *Der Rothmantel*. Ez utóbbihoz sorolhatjuk a szlovák sajtótörténeti munkákat is, melyekben szintén Pozsony olvasható megjelenési helyként, ami nyilvánvaló, hiszen az OSZK nyilvántartását – akkor még nyilván a müncheni katalógus adatát – adták meg forrásnak.

Az eltérő értelmezések arra vezethetők vissza, hogy a nyomdász, Franz von Schmid Bécsben is és Pozsonyban is tevékenykedett, ráadásul ugyanakkor. A bécsi Schmid-család nyomdász-család volt, akik Pozsonyban is rendelkeztek fióknyomdával.⁶¹ Sokszor egymásnak ellentmondó adatokkal találkozhatunk, ha a család tulajdonában lévő nyomdák történetét szeretnénk megismerni. Anton von Schmid⁶² 1793-ban vette meg a bécsi Kurzböck nyomdáját, amit 1839-ben fiának, Franz von Schmidnek⁶³ adott át. Osztrák források szerint ezután visszavonultan élt 90 éves korában bekövetkezett haláláig,⁶⁴ a pozsonyi nyomdára vonatkozó forrásokban viszont az olvasható, hogy az 1833-ban alapított nyomdának ő volt a tulajdonosa, 1838 és 1848 között „Anton von Schmid és társa” néven. Fia, Franz 1848 és 1859 között irányította a nyomdát, majd eladta Heinrich Siebernek.⁶⁵ *Novák László A nyomdászat története* című művében az 1830-as évekre tette Schmid Antal pozsonyi nyomdájának alapítását; az 1848-as évnél a „Schmid A. és Busch J. J.” nevet közli, a későbbi tulajdonosként ő is Sieber Henriket említi.⁶⁶ A bécsi cég hivatalos neve „Franz Edler von Schmid und J. J. Busch” lett. Mayer szerint 1839-ben adta át Anton Franznak a nyomdát, aki 1849-ben eladta Adalbert della Torrénak.⁶⁷ Közben 1841-ben a prágai Isidor Johann Buscht vette fel társnak. A *Frank-Frimmel-féle Buchwesen in Wien 1750-1850* szerint 1838–1847⁶⁸ között volt ez a cég neve. (Itt a társulás időpontja 1838. július 16., a felbomlás dátuma 1847. december 30.) Franz 1848–1849-ben már az egyedüli tulajdonos volt

az 1849. október 25-én bekövetkezett csődig,⁶⁹ a vizsgált kiadványon tehát ezért szerepel csak Franz von Schmid neve.⁷⁰

A megjelenési hely mellett a szerzőségi közlésnél és a kiadónál is többféle értelmezés található a forrásokban. Mint már említettem, a kiadvány felelős szerkesztője B. Jellachik, kiadója Hurban volt. Valószínűsíthetően mindkét név álnév lehetett. Itt nem sorolom fel egyenként azokat a műveket, melyek a Der Rothmantelről adatokat közöltek, de semmilyen megjegyzést sem fűztek a nevekhez.⁷¹

Helfert Die Wiener Journalistik im Jahre 1848 című művében a B.-t Banusként oldotta fel.⁷² Weller álnévlexikonában nem B. Jellachik, hanem C. Jellachik szerepel;⁷³ a szerző jelezte, a bécsi Der Rothmantel című lapnál található a név.

Az Österreichische Retrospektive Bibliographie (ORBI) a B. Jellachikot szintén álnévnek tekintette, az ÖNB online katalógusában mindkét név álnévként szerepel.⁷⁴ Hans Ambrovits Bibliographie der Zeitungen und Zeitschriften Pressburgs című műve a szerkesztőt Jelechik, a kiadót Hurbán névformában adta meg.⁷⁵ Busa Margit Magyar sajtóbibliográfia 1705–1849 című művében kiadóként Josef Miloslav Hurbant⁷⁶ szerepelteti.⁷⁷

Az ÖNB tulajdonában lévő példány másolatának és az OSZK példányának összevetése után kiderül, tartalmilag megegyeznek, valószínűleg ugyanarról a lapról van szó, csak a megjelenési hely hiánya miatt születtek eltérő értelmezések. Ha a formai feltáráson túl tartalmi feltárást is végzünk, kiderülhet, bizonyára a bécsi forradalmárok lapja volt,⁷⁸ ami inkább a bécsi megjelenést támasztja alá. Emellett szól az is, hogy Franz von Schmid maga is a bécsi nemzeti gárda tagja volt 1848-ban,⁷⁹ és nyomdájában különböző politikai irányultságú lapok, forradalombarát rölapok és pamfletek, baloldali, illetve radikális-demokratikus írások is készültek, ami a forradalom leverése után a nyomda átmeneti bezárásához, majd 1849-es végleges felszámolásához vezetett.

Wegweiser und Anzeigebblatt

A Wegweiser und Anzeigebblatt im Gebiete der Literatur, Kunst, der Industrie und des Handels, 1845-től Wegweiser und Anzeigebblatt im Gebiete der Industrie, des Handels, der Literatur, Kunst u. s. w. című kiadvány esete kissé eltér az előző kettőtől. Itt nem találtam Busa Margit Magyar sajtóbibliográfia 1705-1849 című műve⁸⁰ és az OSZK online katalógusa⁸¹ között olyan ellentmondást, ami további kutatást igényelt volna. Mindkettőben 1844-ben 1. számmal indult, és 1848-ban a 227. számmal szűnt meg a lap, bár a bibliográfia valamivel több információt közölt: 1844. jan. 5. - 1848. dec. 31.

A Der wahre Ungar című lap átnézése során azonban – véletlenszerűen – újabb adatok birtokába jutottam: további hat szám létezik 1849-ben Nro.1-Nro.6 számozással a Der wahre Ungar Jg.2, Nro.1 (3. Jan. 1849)-Jg.2, Nro.6 (9. Jan. 1849) számaiban – a korábbiakhoz hasonlóan – belelapszámozva a főlapba. Terjedelmük (a Nro.4 és Nro.5 kivételével) két-két oldal, ahol az első oldalon a Der wahre Ungar előfizetési felhívása, a másodikon pedig különféle hirdetések olvashatók. A negyedik (1849. január 6.) és az ötödik (1849. január 7.) szám egy oldal terjedelmű, hirdetések nélküli, csak a Der wahre Ungar előfizetési felhívását tartalmazza. Ez utóbbi – többek közt – a laphoz kötött Kereskedelmi útmutatóról tájékoztat, amelyben a kereskedelmi és ipari hírek, piaci hírek (gyümölcsárak), lotóhúzások, árfolyamhírek (tőzsde-, valuta- és aranyárfolyam), dunai vízállás stb. mellett különféle hirdetések szerepelnek.⁸²

E felfedezés után kezdtem utánanézni, van-e nyoma a szakirodalomban az 1849-es évnek. Szinnyei József Hirlapirodalomunk 1848–49-ben⁸³ című közleményében 73. sorszámmal így szerepel: „Wegweiser und Anzeigebblatt im Gebiete der Industrie, des Handels, der Literatur, Kunst u. s. w. (Budapest.) „Der Ungar” melléklapja. Megjelent hetenként kétszer 4-r. fél íven. 1848. július 1-től szept. 29-ig az „Ungar”-hoz október 3–decz. 31-ig „Der Wahre Ungar”-hoz csatoltatott egy negyed íven külön lapszámozás nélkül.

1848. január 1–június 28. = 53 szám 594 lap.”

Kereszty István A magyar és magyarországi időszakos sajtó időrendi áttekintése 1705–1867 című összeállításában 1844 és 1848 között megjelent német nyelvű kiadványként említette, de sem az évek,⁸⁴ sem a nyelvek⁸⁵ szerinti felsorolásban nem található az 1849-es év.

Réz Henrik *Deutsche Zeitungen und Zeitschriften in Ungarn von Beginn bis 1918* című művében sem tesz említést 1849-es évről, de az előzőektől eltérően 1842-re teszi a lap indulását.⁸⁶ A *Der Ungar* 1842. évi és 1843. évi számainak átnézése után kiderült, Wegweiser im Gebiete der Kunst, der Industrie und des Handels címen rovatként már az 1842. július 15-i számban (Jg.1, Nr.161) feltűnt a lapban, Réz ezért tehetné 1842-re a lap indulását. Ebben az évben még rövid terjedelmű, és valóban rovat jellegű volt; 1843-ban már hosszabb terjedelemmel jelent meg és átesett némi címváltozáson is: Wegweiser im Gebiete der Kunst, Industrie und des Handels címen a Jg.1, Nr.296 (24. Dez. 1842) számon, Wegweiser im Gebiete der Literatur, Kunst, Industrie und Handel címen a Jg.2, Nro.2 (3. Jänner 1843), Wegweiser im Gebiete der Literatur, Kunst, Industrie und Handels a Jg.2, Nro.4 (5. Jänner 1843)-Jg.2, Nro.156 (8. Juli 1843) között, Wegweiser im Gebiete der Literatur, Kunst, der Industrie und des Handels címen a Jg.2, Nro.158 (11. Juli [1843])-Jg.2, Nro.297 (23. Dez. 1843) között.

A korábbi bibliográfiákkal szemben nemcsak az utolsó részegység adatával kapcsolatban mutatkozik különbség, hanem az 1848. évi állományi adatoknál is. Busa Margit sajtóbibliográfiája szerint 1848. december 31-én szűnt meg a lap, és a lelőhelyadatoknál megadta, hogy az OSZK teljes állománnyal rendelkezik ebből az évből: 227 szám megjelenéséről írt. Ezt az adatot olvashatjuk a katalóguscédulán és az online katalógusban is. A kiadvány átnézése után viszont kiderült, hogy 1848-ban a következőképpen alakult az egységek számozása: január 1. és június 28. között 53 szám jelent meg (Nro.1-Nro.53), július 1. és szeptember 29. között 76 szám (Nro.152-Nro.227), október 3. és december 31. között 77

szám (Nro.1-Nro.77 jelöléssel); utóbbi két időszakban a főlap számozási adatának átvételével. Tehát 1848-ban nem 227, hanem összesen 206 (53+76+77) szám jelent meg.

Mindhárom példánál egyértelmű a kiadványok kézbevételeinek fontossága. A *Neues ungrisches Magazin* esetében a korábbi bibliográfiák ellentmondásait tisztázva sikerült kideríteni a lap élet-tartamát. A *Der Rothmantel* esetében tisztázni lehetett a lap megjelenési helyét, a *Wegweiser und Anzeigebblatt*nál a korábbi feldolgozásokhoz képest új számok létezéséről számolhattunk be. A bibliográfus munkája itt véget ért, a nyitott kérdések tisztázásához, igazolásához további kutatások szükségesek. Remélhetőleg ez a cikk felkelti a sajtótörténészek figyelmét, és a későbbiekben valamennyi kérdés tisztázására sor kerülhet.

Jegyzetek

1. <http://nektar.oszk.hu/hu/manifestation/977459> [2010. VI. 2.]
2. Magyar sajtóbibliográfia 1705-1849. Összeáll. V. Busa Margit. I/1. Budapest : Országos Széchényi Könyvtár, 1986. 434. tétel, 299. p.
3. Schedius: Ueber Karl Gottlieb von Windisch. = Zeitschrift von und für Ungern, 1802. Bd. 1. H. 1 23. p.
4. Schedius Lajos (1768-1847)
5. Karl Gottlieb von Windisch (1725-1793)
6. Schedius, i. m. 23. p.
7. Szinyei József: Hirlapírodalmunk a 18-ik században. = Vasárnapi Ujság, 9. évf. 1862. 33. sz. 392. p.
8. Wurzbach, Constant von: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. Wien : Druck und Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 56. Theil, 1888. 296. p.
9. Magyarország bibliographiája, 1712-1860. Összeáll. Petrik Géza. Vol. 2/2. Kr-O. Budapest : OSZK, 1968. 637-638. p. (Magyarországi könyvészet. Hasonmás kiadások sorozata)
10. Zuber Marianne: A hazai németnyelvű folyóiratok története 1810-ig. Budapest : Pfeifer Ferdinánd Könyvkereskedése, 1915. 111. p. (Német philológiai dolgozatok 17.)

11. Fried István: A magyarországi német nyelvű sajtó kutatásának kérdései (XVIII. század, XIX. század első fele). = Magyar Könyvszemle, 99. évf. 1983. 1. sz. 96. p.
12. Lossau, Norbert: Die Anfänge der übersetzerischen Vermittlung ungarischer Literatur im deutschen Sprachraum. In: Weltliteratur in deutschen Versanthologien des 19. Jahrhunderts. Hrsg. von Helga Essmann und Udo Schöning. Berlin : Erich Schmidt, 1996. 135. p. (Göttinger Beiträge zur internationalen Übersetzungsforschung 11.) Az interneten: http://books.google.hu/books?id=Ob44q0rtpy0C&pg=PA135&lpg=PA135&dq=schedius%2Bwindisch&source=bl&ots=6cEUx761U9&sig=oCtRuQQqg_zac5V19uLYdNHCPsY&hl=hu&ei=iv7oS5HuKciYOL-bxIIL&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=6&ved=0CCcQ6AEwBTge#v=onepage&q=schedius%2Bwindisch&f=false [2010. V. 11.]
13. Österreichische Retrospektive Bibliographie (ORBI) Reihe 3. Österreichische Zeitschriften 1704-1945. Bd. 2. Bibliographie der österreichischen Zeitschriften 1704-1850. Hrsg. von Helmut W. Lang. München : Saur, 2006. 119. p.
14. Goedeke, Karl: Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung aus den Quellen. Zeit des Weltkrieges 7. Buch 2. Abt. Dresden : Verlag von L. Ehlermann, 1900. 883 p.
15. A magyar és magyarországi időszaki sajtó időrendi áttekintése 1705-1867. Összeáll. Kereszty István. Budapest : Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára, 1916. 98 p. (A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címjegyzéke 5. Hirlapok és folyóiratok 1867-ig)
16. Kereszty, i. m. 7-8. p.
17. Kereszty, i. m. 29. p.
18. Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertórium. I. osztály. Történelem és annak segédtudományai. 1. köt. Hazai folyóiratok, évkönyvek, naptárak és iskolai értelevények repertórium 1778-1873. kész. Szinyei József. Budapest : MTA, 1874. XIV. p.
19. Réz, Heinrich: Deutsche Zeitungen und Zeitschriften in Ungarn von Beginn bis 1918. München : Verlag für Hochschulkunde, 1935. 78. p., 810. tétel (Veröffentlichungen des Instituts zur Erforschung des deutschen Volkstums im Süden und Südosten in München und des Instituts für ostbairische Heimatforschung in Passau 8.)
20. Rumi, Georg Karl: Literaturgeschichte der Zeitungen und Zeitschriften Ungarns [befejező rész] = Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat, Jg. 3 1810. Bd. 1 Nr. 18 183. p.
21. Zuber, i. m. 55. p.
22. Valjavec, Fritz: Karl Gottlieb Windisch. München : Verlag Max Schick, 1936. 46. p.
23. Bitnitz: Az újságlevelek' és tudományos folyó írások' eredetéről. = Tudományos Gyűjtemény., 5. eszt. 1821. 12. köt. 68. p.
24. Egyes források március 30-át, más források március 31-ét adják meg halála napjaként.
25. Schriefer, Andreas: Deutsche, Slowaken und Magyaren im Spiegel deutschsprachiger historischer Zeitungen und Zeitschriften in der Slowakei. Komárno : Forum Institute, 2007. 75. p. (Interethnica 9.)
26. Bibliographie der Zeitschriften des deutschen Sprachgebietes bis 1900. Stuttgart : Anton Hiersemann Bd. 1 Die Zeitschriften des Sprachgebietes von den Anfängen bis 1830. bearb. von Joachim Kirchner. 1969. 74. p.
27. Bestand: 1. 1791 - 2. 1792 ; Interneten elérhető: http://dispatch.opac.ddb.de/DB=1.1/SET=1/TTL=1/PRS=HOL/SHW?FRST=1&HOLDINGS_YEAR=&HOLDINGS_VOLUME=&HLIB=009023496#009023496 [2010. VI. 4.]
28. Apró eltéréssel: a ZDB megkérdőjelezi az utolsó részegység adatát ; <http://dispatch.opac.ddb.de/DB=1.1/SET=1/TTL=1/NXT?FRST=1> [2010. VI. 2.]
29. https://www.kis3g.sk/cgi-bin/gw_45_1/chameleon?host=147.175.67.227%2b1110%2bDEFAULT&search=KEYWORD&function=INITREQ&SourceScreen=INITREQ&sessionid=2010060308531816775&skin=kis3g&conf=.%2fchameleon.conf&lng=sk&itemu1=2000&scant1=neues%20ungarisches%20magazin&scanu1=4&u1=2000&t1=%012676535&elementcount=3&pos=1&prevpos=1&rootsearch=3& [2010. VI. 3.]
30. http://aleph18.onb.ac.at/F/GKUMN36NBMXFK6KBTfQU94GE99YB3627QY5617TR8VSNghD37N-01358?func=find-b&find_code=WRD&adjacent=N&request=neues+ungarische+magazin&x=0&y=0 [2010. VI. 2.]
31. <http://www.bcucuj.ro/re/catalogold/CV/N/Neuer-Neueste.pdf> [2010. V. 26.]
32. <http://library.ox.ac.uk/WebZ/GeacFETCh?sessionid=01-40672-1167770430:recno=1:resultset=1:format=F:next=html/geacnfull.html:bad=error/badfetch.html:entitytoprecno=1:entitycurrecno=1:entityCSSSheet=/html/styles/ox-advanced.css> [2011. I. 3.]
33. Fried István: Egy korszerűtlen tudományos folyóirat a XVIII. század végén. (Neues Ungarisches Magazin). = Magyar Könyvszemle, 101. évf. 1985. 3/4. sz. 307. p.
34. Zuber, i. m. 55. p.
35. „Für das mir gütigst zugeschickte erste Stück des zweyten Bandes des Ungarischen Magazins, sage den verbindlichsten Dank.” In: Briefwechsel des Karl Gottlieb Windisch. [... Hrsg., Einl. und Anm. von Andrea Seidler] [Transkription ... József László Kovács]. Budapest : Universitas, 2008. 249-250. p. (Magyarországi tudósok levelezése 5.)
36. „Vom 2ten Bande des U. M. ist nun schon auch des 1te Heft

- erschienen". = Oesterreichischer Merkur, 1793, St. 25 407. p.
37. OSZK Kézirattár. Magyar nyelvű kötetes kéziratok Fol. Hung. 1250 A Gyurikovits-könyvtárra vonatkozó adatok. ff. 39–74. („Bibliotheca Georgii Gyurikovits registrata Anno 1807."); OSZK Kézirattár. Magyar nyelvű kötetes kéziratok Fol. Hung. 1250 A Gyurikovits-könyvtárra vonatkozó adatok. ff. 132–141. („Verzeichniss der zu verkaufenden Büchersammlung des F. Gyurikovits zu Neutra in Ungarn.")
38. http://books.google.hu/books?id=OMMAAAAcAAJ&printsec=frontcover&dq=neues+ungrisches+magazin&source=bl&ots=eTqXOWaXA&sig=bSfopjuCi6KBHav-XsOTTRj6gNk&hl=hu&ei=hsfrS6vzE-tOgONOhiall&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=4&ved=0CB8Q6AEwAzgK#v=onepage&q&f=false [2010. V. 26.] A digitalizált változat a müncheni Bayerische Staatsbibliothek példányáról készült.
39. ELTE Egyetemi Könyvtárban található példány jelzete: P 20.107 ; a katalóguscédulán nincs feltüntetve, hogy csonka példány van a tulajdonukban.
40. A mondat első fele a 288. oldalon: „Als aber einer derselben in die Tökolischen Unruhen verwickelt ward, bemächtigte sich seines Antheils der königliche Fiskus, der auch nachher den andern Theil durch einen Tausch". a mondat befejezése a 289. oldalon: „an die königliche Kammer brachte."
41. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár online katalógusában Neues ungarisches Magazin címmel felvéve a B 051/141 jelzeten.
42. Egyetlen szám jelent meg, a szerkesztőségi közlésből kiderül, hogy ezt próbaszámnak szánták.
43. Busa, i. m. 251. p., 358. tétel
44. <http://nektar.oszk.hu/hu/manifestation/965577> [2010. V. 27.]
45. Helfert: Die Wiener Journalistik im Jahre 1848. Wien : Verlag der Manz'schen k. k. Hof-Verlags- und Universitäts-Buchhandlung, 1877. 227. p.
46. Mayer, Anton: Wiens Buchdrucker-Geschichte 1482-1882. Wien : Verlag des Comité zur Feier der vierhunderj. Einführung der Buchdruckerkunst in Wien in Comission bei Wilhelm Frick. Bd. 2: 1682-1882. 1887. 215. p.
47. Zenker, E. V.: Geschichte der Wiener Journalistik während des Jahres 1848. Wien ; Leipzig : Wilhelm Braumüller, 1893. 157. p.
48. Österreichische Retrospektive Bibliographie (ORBI). Reihe 2. Österreichische Zeitungen 1492-1945. Bd. 3. Bibliographie der österreichischen Zeitungen 1621-1945. Hrsg. von Helmut W. Lang. München : Saur, 2003. 223. p.
49. http://aleph18.onb.ac.at/F/72F46549SGUS6MPPM8GB7NE3SBYBGUNGCPD718KNN7FEG625RU-09004?func=full-set-set&set_number=116178&set_entry=000001&format=999 [2010. VI. 2.]
50. <http://dispatch.opac.ddb.de/CHARSET=ISO-8859-1/DB=1.1/IMPLAND=Y/LNG=DU/LRSET=1/SET=1/SID=eeb31aaf-31/SRT=YOP/TTL=1/CMD?ACT=SRCHA&IKT=8509&SRT=YO P&TRM=rothmantel> [2010. V. 27.]
51. Cs[ontos] J[ános]: Adalék az 1848–49-ki hazai hírlapirodalom bibliográfiájához. = Magyar Könyvszemle, 2. évf. 1877. 1. sz.
–Az interneten: <http://epa.oszk.hu/00000/00021/00007/0005-4e.html> [2010. V. 27.]
52. Id. Szinyei József: Hírlapirodalmunk 1848-49-ben (Ujabb adalékok). = Magyar Könyvszemle, 2. évf. 1877. 3/4. sz. –Az interneten: <http://epa.oszk.hu/00000/00021/00009/0006-66.html> [2010. V. 27.]
53. Kereszty, i. m. 26. p.
54. Goriupp Alisz: Adalékok az 1848/49-i hírlapok bibliográfiájához. = Magyar Könyvszemle, Ú.f., 32. köt. 1925. 1/4. füz. 144. p.
55. Réz, i. m. 57. p., 322. tétel
56. Réz, i. m. 35. p.
57. Sajtó. In: Magyar történeti bibliográfia 1825-1867. 3. kötet. Politika, jog, oktatás-iskolák, tudomány, művészet, sajtó, vallás-egyházak. Szerk. ... I. Tóth Zoltán vezetésével. Bp. : Akadémiai K., 1950. 369. p.
58. Ambrovits, Hans: Bibliographie der Zeitungen und Zeitschriften Pressburgs. = Südost-Forschungen, Jg. 7 1942. Heft 3-4 619. p.; az összeállítás alapjaként a Magyar könyvszemle, a Magyar könyvészet jegyzékeit, a városi gyűjteményt és saját kutatásait adta meg.
59. Bibliografia inorečových novín a časopisov na slovensku do roku 1918. zost. Michal Potemra. Martin : Matica Slovenská, 1963. 631. p. (Slovenská Národná Bibliografia. Séria B. Periodiká)
60. Meier, Jörg: Untersuchungen zur deutschsprachigen Presse in der Slowakei. Lovoča: Verlag Modrý Peter, 1993. 146. p.
61. Frank, Peter R.-Frimmel, Johannes: Buchwesen in Wien 1750-1850 : kommentiertes Verzeichnis der Buchdrucker, Buchhändler und Verleger. Wiesbaden : Harrassowitz Verlag, 2008. 167. p. (Buchforschung. Beiträge zum Buchwesen in Österreich 4.)
62. Anton von Schmid az alsó-ausztriai Zwettlben született 1765. január 23-án, és Bécsben halt meg 1855. június 27-én. Apja papi pályára szánta, de ő végül a nyomdászat mellett döntött, és 1785. május 15-én lépett be tanoncnak Joseph von Kurzböck udvari könyvnyomdászhoz. A Keleti Akadémián

- megszerzett ismereteit később a héber művek nyomtatásánál kamatoztatta. 1825. december 2-án emelték nemesi rangra, az udvari könyvtárnak nyújtott második adományozása után. Bővebb életrajzi és cégére vonatkozó adatokat találunk a következő forrásokban: Wurzbach, Constant von: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. Wien : Druck und Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei. 30. Theil 1875. 209-212. p. ; Mayer, i. m. 143-148. p.; Frank - Frimmel, i. m. 166-167. p.
63. Franz von Schmid 1811. október 3-án született Rossauban, és 1884. márc. 22-én halt meg Grazban. 1823-tól a Schotten gimnáziumba járt. 1829-1831 között az egyetemen filozófiát hallgatott, 1831-1833 között jogot. Megtanulta a könyvnyomtatást és átvette 1839-ben apjától héber könyvek nyomtatására specializálódott bécsi nyomdáját. További életrajzi és cégére vonatkozó adatokat lásd: Mayer, i. m. 215-216. p.; Frank - Frimmel, i. m. 168-169. p. ; Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950. Hrsg. von der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, red. von Peter Csendes. Bd. 10 Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1994. 257. p.
64. Mayer, i. m. 148. p.
65. Breza, Vojtech: Tlačiarne na Slovensku 1477-1996. Bratislava : Univerzitná knižnica Bratislava, 1997. 42. p.
66. Novák László: A nyomdászat története. 1-7. kötet. Budapest : Világosság Ny., 1927-1929 ; az interneten: <http://mek.oszk.hu/01600/01645/html/05.htm> [2010. VI. 2.] Ezekkel teljesen azonos adatokat találunk a Nyomdászati lexikonban; valószínűleg ez szolgálhatott alapul a Novák-féle munkának. (Nyomdászati lexikon. Szerk. Biró Miklós, Kertész Árpád, Novák László. Hasonmás kiad. Békéscsaba : Typografika Kft., 1998. 418. p.)
67. Mayer, i. m. 148. p., 215. p.
68. Frank - Frimmel, i. m. 168. p.
69. Uo.
70. Gedruckt bei Franz Edlen von Schmid
71. Zenker, i. m. 157. p.; Potemra, i. m. 631. p.
72. Helfert, i. m. 227. p.
73. Weller, Emil: Lexikon Pseudonymorum : Wörterbuch der Pseudonymen aller Zeiten und Völker oder Verzeichniss jener Autoren, die sich falscher Namen bedienen. 2. Aufl. Regensburg : Verlag von Alfred Coppenrath, 1886. 273. p.
74. http://aleph18.onb.ac.at/F/9E7E29IHJFDLNBJTYQSK9YMR L6SKY7Q7ADHYM1IBFSXFHMQQDL-11191?func=full-set-set&set_number=116451&set_entry=000001&format=999 [2010. VI. 2.]
75. Ambrovits, i. m. 619. p.
76. Jozef Miloslav Hurban (1817-1888) szlovák író, költő, politikus, a szlovák nemzeti mozgalom egyik vezetője; 1848. szeptember 29. után morva területre szökött, nem valószínű, hogy októberben lapot adott ki Bécsben. http://ciszterciekegerben.hu/index.php?o=wr&page=iras_sebestyeny070700&i=2 [2010. V. 27.]
77. Busa, i. m. 251. p., 358. tétel
78. Ahogyan ez kitűnik a lapból származó két részletből is: „Wir glauben auch, dass wir uns ohne Intervention der Ungarn aus der schwierigen Lage heraushelfen werden, wenn wir einig und muthig bleiben, da von dem Angriffe des Jellachich durch ungarische Truppen vor den Mauern Wiens bei weitem mehr des Heil Ungarns selbst, als das (sic!) Oesterreichs abhängt ...”, magyar fordításban: „Azt is hisszük, hogy mi a magyarok beavatkozása nélkül is kiségitjük magunkat nehéz helyzetünkből, ha egységesek és bátrak maradunk, miután Jellasics magyar csapatok általi megtámadása Bécs falai előtt sokkal inkább Magyarország javát szolgálja mintsem Ausztriáét ...” ; „Die Ungarn, welche neuerdings auf österreichischem Boden stehen, bereit, uns zu Hülfe zu eilen, haben erklärt, sie können erst dann losbrechen, wenn sie von einer unserer legalen Behörde dazu angefordert würden. Das Obercommando der Nationalgarde Wiens hat sich diesfalls mit einer Petition an den Reichstag gewendet.”, magyar fordításban: „A magyarok, akik ismét osztrák földön állnak, készek a segítségünkre sietni, kijelentették, hogy csak akkor tudnak támadni, ha a mi egyik legális hatóságunk erre felkéri őket. A bécsi nemzeti gárda főparancsnoksága ez ügyben petícióval fordult a birodalmi gyűléshez.”
79. Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. - Online-Edition http://www.biographien.ac.at/oebl_10/257.pdf [2010. VI. 8.]
80. Busa, i. m. 314. p., 459. tétel
81. <http://nektar.oszk.hu/hu/manifestation/958395> [2010. VI. 2.]
82. „Auch wird mit diesem Blatte ein **Wegweiser für Handel** [kiemelés az eredetiben, K.A.] etc. verbunden, worin Handels- und Gewerbenachrichten, Marktberichte, Wochenmarktpreise, Fremdenanzeigen, Lottoziehungen, Coursberichte, Wasserstand u. s. w. vorzüglich aber auch Inserate aller Art aufgenommen werden.” Ez az utalás minden bizonnyal a Wegweiser und Anzeigeblattra vonatkozik.
83. Id. Szinnyei József: Hirlapirodalmunk 1848-49-ben (Ujabb adalékok). = Magyar Könyvszemle, 2. évf. 1877. 3/4. sz. 235-236. p.
84. Kereszty, i. m. 22. p.
85. Kereszty, i. m. 31. p.
86. Réz, i. m. 99. p., 1268. tétel